

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Siyasi Çoğulculuk

Diyalog Toplantısı Raporu
Mart 2018

the Hollings Center
for international dialogue

Diyalog Özeti

Rapor - Peter Mandaville, George Mason Üniversitesi Mart 2018

2018 yılında baktığımızda Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki siyasi manzara, sadece yedi yıl önce yaşanan Arap Ayaklanmaları'nın attığı demokrasi tohumlarının çiçeklenmesine imkân vermeyen bir çoraklaşmaya işaret etmektedir. Bugün bölge her şeyden çok şiddet, istikrarsızlık, siyasi gerilim, yeniden ortaya çıkan otoriter rejimler ve insani krizler ile anılmaktadır. Birçok önemli ülkede sivil alan neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır, diğerlerinde ise dini, etnik ve kültürel çeşitlilik neredeyse yok olacak kadar zarar görmüş haldedir. Daha önceleri bölgede halkların iktidarı ele geçireceği yeni bir dönemin doğuşunu memnuniyetle karşılayan başlıca dış aktörler, tanımı muallak olan bir güvenlik arayışı ile kendilerini yeniden otoriter rejimlere ve jeopolitik kutuplaşmaya göre konumlandırmışlardır. Bölgesel güçler arasındaki vekalet savaşları toplumsal çatışmaların yarattığı yangını daha da körüklemiştir. Bu nedenle, Orta Doğu'da daha geniş bir siyasi çeşitliliği tartışabilecek çok sınırlı bir ortam ve bunu tartışmaya yönelik çok az istek kalmıştır.

Demokrasi, çoğulculuk ve hak temelli politikaları savunan sivil toplum büyük ölçüde sessizleştirilmiştir. Bununla birlikte, sivil toplumun her zaman hayat dolu olmasa bile, hala büyük oranda yaşıyor olduğunu fark etmek önem taşımaktadır. Toplumsal ve siyasi bilinçleri ilk olarak ve ağırlıklı olarak 2011'deki olaylarla şekillenen, siyasete angaje Arap gençler, sivil katılım için alan yaratmak için büyük uğraşlar vermektedir. Bu yurttaşlar, uğraşları sonucunda mucizevi şekilde devrimin hemen sonrasındaki koşullara geri döneceği gibi bir naif hayalden değil, bölgedeki mevcut kasvetli koşullara rağmen 2011'de bir şeylerin kökünden değiştiğine ve işlerin asla Arap Baharı öncesindeki statükoya tam olarak dönmeyeceğine dair sarsılmaz bir inançtan motive olmaktadır. Bu gelecek vaat eden yeni kuşak için, bugün yapmaları gereken iş geleneksel şekilde kitle mobilizasyonunu sağlamak ya da siyaset masasında bir sandalye elde etmek değildir -bunların şu an için her durumda elde edilmesi anlamsız olacak hedefler olduğunun farkındadırlar. Siyasi çoğulculuk, demokrasinin formel veya prosedürel tuzaklarına düşmeden, anlamlı bir yurttaşlık tanımını teşvik edecek toplumsal, kültürel, ve iletişim altyapıları yeniden inşa etmekte yavaş ama tutarlı bir ilerleme sağlama mücadelesi anlamına gelmektedir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın bir sonraki kuşağının siyasi çoğulculuk hakkında neler düşündüklerini ve ne soruları sorduklarını daha iyi anlamak amacıyla, Hollings Center Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nden sivil toplum liderleri, aktivistler, siyasetçiler ve gazetecilerden oluşan bir grubu bir araya getirerek, bugün Arap toplumlarının önünde duran temel sorunlara ilişkin perspektiflerini tartışmalarını ve paylaşımlarını sağladı. Katılımcılar:

- İçinde bulunduğumuz dönemde Orta Doğu politikalarının tartışılması için uygun kategoriler, kimlikler ve terimler etrafındaki temel soruları gözden geçirdiler.
- Başta sekülerler ve İslamcılar olmak üzere, değişik ideolojik yönelimleri olan gruplar arasındaki ilişkilerin mevcut durumunu ele aldılar.
- Yeni otoriterlik biçimlerini eşanlı olarak tanımlayan özellikleri belirlerken, sivil katılım için ortaya çıkmakta olan ve mevcut gayri resmi alanları araştırdılar.
- Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere, dış aktörlerin ve uluslararası toplumun rollerini tartıştılar.

- Belirgin olan demokratik gerileme karşısında çoğulculuğun “derin bağlamının” inşasına ve desteklenmesine yapıcı katkı sunmak için yerel, bölgesel ve uluslararası aktörler tarafından uygulamaya geçirilebilecek somut ve elle tutulur eylemlere ilişkin bir dizi özel öneriyi birlikte geliştirdiler.¹

Bu rapor bu tartışmaları ele almaktadır ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın gelecek neslinin perspektiflerini, öngörülerini, analizlerini ve tavsiyelerini, bu sorunlu ve hassas bölgede ileriye yönelik olumlu gelişmeler kaydetmenin yollarını daha iyi anlamaya çalışan, kendi ülkelerindeki ve dışarıdaki çalışma arkadaşları ile hükümetler düzeyindeki ve çok taraflı ilgililere taşımayı amaçlamaktadır.

¹ Freedom House'un amiral gemisi olan küresel demokrasi endeksi 'Freedom in the World' 2013 yılından beri Orta Doğu'da siyasi hakların ve sivil özgürlüklerin kalitesinin aşağı doğru giden bir eğilim gösterdiğine işaret etmektedir. En son raporları, “Democracy in Crisis” [Kriz İçindeki Demokrasi] için bkz. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018>

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Siyasi Çoğulculuk

Gelecek Kuşağın Perspektifleri

Son dönem Arap siyasetinde kategoriler, kimlikler ve bölünmeler

Arap dünyasında bugün yeniden ortaya çıkan otoriter rejimler ortamında, siyasi hayat içinde hangi kategoriler ve kimlikler anlam taşımaktadır? Sağ ve sol olarak tasavvur edilen bir siyasi yelpaze günümüz için bir anlam taşımakta mıdır? Aktörler ve aktivistler kendilerini sekülerizm, milliyetçilik ve İslamcılık gibi geleneksel ideolojik referans noktaları üzerinden tanımlamakta ve tasavvur etmekte mi? 2011 yılındaki olayların hemen akabinde devrim sonrası tecrübe edilen görece engebesiz siyaset sahasında, farklı gruplar ve farklı ideolojilere sahip oyuncular birbirlerine karşı üstünlük sağlamak amacıyla açık ve yoğun bir rekabet halindeydiler. Bu ortam siyasi aktörlerin kendilerini keskin sınırlarla tanımlamalarını ve ayrışmalarını teşvik ediyor görünmekteydi. Bununla birlikte, örneğin Mısır gibi siyasi rekabetin pratikte ortadan kalktığı ülkelerdeki mevcut ortamda, güçlü ve ayrışmış bir pozisyon veya ideolojiyi sahiplenmek için bugün artık pek neden kalmamış gibi. Mısırlı katılımcılardan biri devrimler sırasında eylemlere katılmak için yaşı küçük olan ve bu nedenle toplumsal mobilizasyonun ve siyasi aktivizmin değişim için anlamlı ve etkili yollar olduğuna dair bir hafızası bulunmayan gençler arasında yeni bir "siyasesizlik" ideolojisinin ortaya çıkmakta olduğunu belirtti. İktidardaki Abdel-Fattah el-Sisi'nin Mısır'ın gelecek başkanlık seçimlerinde tek aday olma yolunda olduğu ülkelerinin mevcut durumuna baktıklarında, genç Mısırlıların sivil katılımı ve ondan daha ciddi şekilde siyaseti toplumsal değişimi gerçekleştirmek için etkin bir yol olarak görmelerini sağlayacak çok fazla neden bulunmamakta. Katılımcılardan biri bu durumu şöyle açıkladı: "Bu kayıp bir kuşak ve kendilerini şekillendirmeye çalışıyorlar."

Tunus'taki 2014 parlamento seçimlerinden posterler. Fotoğraf: Malek Khadraoui

İdeolojik tutarsızlık (anlamsızlık) ve tahmin edilemezlik birçok ülkede ortak kesen bir tema olarak ortaya çıkarken, bazı katılımcılar günümüzde sıradan bir Arap yurttaşın işittikleri siyasi söylemlere anlam vermekte büyük bir güçlük çektiklerini açıkladılar. Faslı bir katılımcı "karşınızda oldukça muhafazakar pozisyonları savunan komünistler ve seküler politikaları savunan İslamcılar var" diyerek konuyu açıklamaya çalıştı. "Bu yüzden bu ideolojik etiketlemeler insanların gerçekte neyi savunduklarına dair bize fazla bir şey söylemiyor."

Bazıları için, günümüzde Arap siyasetinin temel yapısı çok daha sert ve bireylerin 2011'de neler yaşadığına dair yargıları belirleyici nitelik taşımakta. Bir katılımcı bunu şu şekilde açıkladı: "Belki de bugün asıl sorun devrim yanlısı olanlar ile devrim karşıtı olanlar arasında." Başka bir deyişle, köklü bir değişim ihtiyacına inanan farklı siyasi güçler ile Arap Ayaklanmaları öncesinde bölgede bulunan siyasi ve ekonomik düzeni yeniden kurmayı amaçlayanlar arasında bir mücadele söz konusu.

İdeolojik temelli olmayan kimlikler ve bölünmeler bölgede birden fazla örnekte belirgin hale gelmiş durumda. Iraklı bir analist ülkesinde bugün bulunan oldukça mezhepçi siyasi ortamda,

dini sınırlar dışında hareket etmenin pek anlamı olmadığını belirtti: “Eğer siyasi araçlar seküler bir kimliğin politikalar üzerinde bir etki yaratmasına imkan vermiyorsa, o zaman seküler bir kimliğin ne anlamı var?” Dine ek olarak, toplumsal sınıf ve çoğunluk/azınlık dinamikleri de önemli bir rol oynamakta. Birçok katılımcı toplumdaki ‘zenginler’ ve ‘yoksullar’ arasındaki farklılıkları ideolojik konumlardan çok daha anlamlı bulmaktaydı. Diğerleri ise bunu günümüzde Arap milliyetçiliğinin Avrupa ve Kuzey Amerika’da net bir şekilde görülen popülist eğilimleri andıran yükselişi ile yakından ilişkili görmekteydi. Günümüzde Orta Doğu’da popülizm azınlıklara karşı daha önce mevcut olan ayrımcı politikalar üzerine inşa edilmekte, böylece toplumsal birliği daha da fazla yıpratmakta ve yurttaşlık tanımını daha da daraltmaktadır.

Tartışmalarımız boyunca, birden fazla katılımcı -genellikle medya ve kamusal söylemde görülen etnik ve dini azınlıklara yönelik oldukça güçlü ‘düşman imajı’ tanımlamalarının sıklığının örneklediği gibi- aşırı düzeydeki kimlik siyasetinin diktatörlere kendi güçlerini konsolide etmekte yardımcı olduğunu gözlemlemektedir. Bu türden toplumsal bölünmeler otoriter liderlere kendilerini belirli bir milli vizyonun garantörleri olarak tasvir etme ve aidiyet ve ulusal kimliğe ilişkin ayrımcı bir anlayışı devam ettirme imkanı vererek, dikkatleri ciddi sosyo-ekonomik ve siyasi sorunlara cevap vermekteki başarısızlıklarından uzaklaştırmalarına yardımcı olmaktadır. Faslı bir gazeteci bu durumu şöyle yorumladı: “Elitler kutuplaşma üzerinden güç sağlamaktalar ve toplum içinde etkin bir güç olarak algılanmak zorundalar”. Aynı gazeteci, geleneksel medya ve gazetecilik standartlarının hem kimlik politikalarının dar görüşlü söylemlerine karşı hem de otoriter rejimlerin kendilerini toplumsal kutuplaşma karşısında istikrar sağlayıcı bir güç olarak sunmalarına karşı bir dengeleyici güç olarak rolünü savundu.

“Uzlaşmanın karanlık yüzü”

“En ilginç örnekler, bence bir katılımcılık yanılısaması yaşanan Fas ve Tunus. Uzlaşmanın ve katılımcı siyasetin bir karanlık yüzü de var. Bu karanlık yüz, gerçek sorunları tartışmaktan kaçınmak anlamına geliyor.”

- ABD’li katılımcı

Tartışmalarda sıklıkla ortaya çıkan bir başka tema da günümüz Arap dünyasında siyasetin belirgin şekilde ortadan kaybolmuş olduğu fikriydi - bu toplumsal problemlere yönelik farklı ve rekabet halindeki çözümler öneren grupların toplumsal hayattan silinmesi olarak anlaşılmalıdır. Giderek artan otoriterleşme altında, daha önceleri birbirine rakip olan siyasi gruplar arasında ortak düşmana karşı bu farklılıklarına vurgu yapmaktan kaçınma eğilimi ortaya çıkmaktadır. Başka örneklerde ise, bu durum siyasi aktörlerin, ister bir kral, ister bir otoriter cumhuriyet ya da askeri rejim olsun, karşılarındaki yerel egemeni rahatsız etmekten kaçınmak amacıyla, kendi kendilerini sansürleme veya evcilleştirme yoluna gitmeleriyle bir sahte katılım hissini beslemektedir. ABD’nin başkenti Washington’dan önemli bir Orta Doğu uzmanı katılımcıları “uzlaşmanın karanlık yüzü” olarak tanımladığı tehlikeye karşı uyardı. Bölgede kendilerini yenileyen otoriter rejimler karşısında, birbirleri arasındaki hala gerçek ve bazı zamanlar oldukça keskin farklılıkların üstünü örtmek zorunda olduklarını hisseden siyasi grupların aldattıcı bir birlik hissi geliştiriyor olmalarından endişelenmekteydi. “Bu çelişkiler yok mu oldu?”

diye sordu ve devam etti: “Yoksa sadece beş, on, yirmi yıl sonrasına mı ötelendi?” Özünde bu grupların onları bölen sorunları doğrudan ele almak ve bunlar üzerinde çalışmakta yaşadıkları başarısızlığın, şartlar eğer bir gün yeniden siyasete dönüş imkanı verirse, bu sefer kök salmış toplumsal sorunları çözmekte ilerleme kaydetmelerini güçleştirebileceğini ifade etmekteydi.

Katılımın sınırları

Giderek artan baskı koşulları altında sivil toplum devletlerle ilişki kurmalı mı ve kuracaksa bunu nasıl yapmalı konusu da bir fikir birliğinin olmadığı bir nokta olarak ortaya çıktı. Washington bazlı bir Orta Doğu analisti, uluslararası aktörlerin yerel sivil toplumu devlet ile ilişkide olmaya teşvik etmelerinin, devletlerin otoritesini meşru kılıp kılmayacağını sordu. Buna cevap olarak, Mısırlı bir insan hakları aktivisti devlet kurumlarıyla ilişkide olup olmama kararının oldukça hassas ve oynak bir zeminde verilmekte olduğunu açıkladı. Kategorik bir ilişkisizlik siyasetine karşı çıktı:

“Yerel siyasette rejim ile ilişkide olmalıyız, çünkü halkımız için koşulların iyileşmesini istiyoruz. Bir belediye meclisi ile örneğin yerel bir çevre sorunu hakkında ilişkiye geçmek, ulusal düzeyde demokrasiyi teşvik etmek için uluslararası yardım almaktan çok farklı bir konu. Bununla birlikte aynı zamanda çok ihtiyatlı da olmalıyım, çünkü bir hükümet yetkilisiyle masaya oturduğum her seferde, ona insan hakları örgütleri ile görüştüm deme fırsatı veriyorum. Bu nedenle her toplantıya ilişkin kararda faydalarının riskleri aşmadığının dikkatli bir şekilde hesaplanması gerekiyor.”

Mevcut koşullar altında -özellikle de sivil toplum örgütlülüğüne yönelik baskıcı yasalar, artan bir güvenlik devleti rejimi ve her düzeyde hesap verebilirliği sağlamaya yönelik anlamlı mekanizmaların eksikliği altında- herhangi bir sivil katılım çabasının etkinliğinin şüpheli olduğunu söyleyerek devam etti. Buna nedenle sivil toplum örgütleri katılımı anlamlı bir şekilde planlayamamakta veya stratejik bir yaklaşımla faaliyet gösterememektedirler. Devlet yetkilileriyle iletişim sıklıkla konu bazlı ve plansız bir şekilde gerçekleşmektedir. Katılımcı bu durumun gündelik hayatın kalitesinde ufak da olsa bir ilerleme sağlamak umuduyla yetkililer ve siyasetçilere yönelik doğrudan lobi yapma ihtiyacının yarattığı bir zorunluluk olarak ortaya çıktığını söyledi. “Katılım şu an için en son çare olarak başvurduğumuz bir ilaç” diyerek devam etti.

İslamcı/İslamcı olmayan ayrımını tanımlama

Belki de “uzlaşmanın karanlık yüzünün” sakladığı en önemli toplumsal ve siyasi uzlaşmazlık eksenini, bölgedeki İslamcı olan ve olmayan gruplar arasında devam eden ayrışmadır. Tartışmalarımız boyunca bu çatışmanın merkezindeki şu sorunlar belirgin hale geldi:

(1) Güven eksikliği. Mısır’da Mursi’nin başkanlığı sırasında İslamcıların ülkeyi geniş çaplı bir demokratik geçiş için alan yaratmaktan çok, kendi çıkarlarını maksimize edecek şekilde yönettikleri düşünülmekteydi. Diğer taraftan, liberaller hükümetin Müslüman Kardeşlere şiddet kullanarak yaptıkları baskıyı şevkle desteklediklerinden, İslamcılar bugün onlara güvenmekte güçlük çekiyorlar. Tunus’ta İslamcılar seküler grupların dini herhangi bir bağlantı durumunda kategorik olarak diyalog ve işbirliğini reddettikleri hissine dayanan liberal gruplar, Nahda hareketinin kendi çıkarları doğrultusunda devrim öncesindeki rejimin unsurlarını geri getirme çabalarına destek verdiğinden şüpheleniyorlar. Bazı sekülerler ayrıca İslam’a davet amacı ile siyaset arasında gördükleri muğlaklıktan da rahatsızlar. Örneğin, bir liberal sivil toplum lideri şu soruyu sordu: “Bir

Eski Mısır Cumhurbaşkanı Mursi ve Müslüman Kardeşlere karşı protestolar, Haziran 2013.
Fotoğraf: Mohamed Elsayyed

İslamcı lider ile görüştüğümde karşımdaki kişi bir şeyh mi yoksa bir politikacı mı?" Orta Doğu'dan bir bölgesel analist, Arap dünyasındaki sekülerlerin huzursuzluğunu, dindar hattaki partilerin nasıl otoriterliğe doğru kaydığına işaret ederek açıkladı. "Son zamanlarda otoriterliğin yeniden eski yüzünü nasıl gösterdiğine bir bakın. Örneğin Nahda içerisine böyle [otoriter] bir figürün sızmamış olduğundan nasıl emin olabiliriz?" Bir katılımcı, bölgenin en kötü şöhretli diktatörlerinden bazılarının seküler olduklarını hatırlatarak, sorunun iki taraflı olduğuna dikkat çekti.

(2) İslamın toplumdaki rolüne ilişkin rakip görüşler, ve devletin din karşısındaki konumu. Sekülerler dinin tamamen özel hayata ilişkin bir mesele olması ve örneğin medeni kanun gibi konularda İslami kurallara başvurmanın tamamen gönüllü gerçekleşmesi gerektiğini savunmaya devam etmekte. İslamcıların büyük bölümü şeriat kanunlarının uygulanmasına odaklanmaktan vazgeçmiş olmakla birlikte (bununla birlikte bazı sekülerlerin bunun taktiksel nedenlerle yapılan bir pozisyon değişikliği olarak gördüklerini not etmeliyiz), din ile yasama arasında bir tür ilişki tesis etmenin farklı yollarını aramaya da devam etmektedirler. Devletin rolü, dini kurumlarla ilişkisi ve İslami kuralların uygulanmasındaki hakemlik görevi hala önemli anlaşmazlık konularından biri olmaya devam etmektedir. Nihayetinde bu tartışma iki grup arasında kendi nihai hedefleri hakkındaki daha temel bir ayrışmayı da ortaya çıkarmaktadır. İslamcılar sekülerlerin dini tamamen kamusal hayat dışına çıkarmak için çaba verdiklerinden endişeliyken, sekülerler, İslamcı söylemlerde şu an için dini kuralların uygulanmasına vurgu yapılmamasına rağmen, diğer tarafın zaman içinde dini toplumun ve gündelik hayatın içine daha fazla sokmayı istediğinden endişe etmektedirler.

(3) Kadın ve azınlık haklarına ilişkin farklı anlayışlar. Her iki grup da marjinalize edilmiş grupların haklarının korunması gerektiği düşüncesini sıklıkla ve kendiliklerinden dile getiriyor olsalar da, özellikle sekülerler İslamcıların aklında kadınlar ve azınlıkların haklarının tam ve eşit şekilde tanınmasına dayanan liberal anlayıştan farklı bir düşünce olduğundan endişelidirler. Etnik ve dini azınlıklar açısından, İslamcıların haklara ilişkin kavramsallaştırmasının geleneksel içtihatındaki *dhimmi* (korunan azınlık) yaklaşımından esinlenmeye devam ettiğinden korkmaktadırlar. Buna benzer şekilde, kadınlar açısından sekülerlerin bir endişesi de, İslamcıların kadınlara ilişkin haklara olsa olsa "ayrı fakat eşit" temelinde yaklaştıkları ve pek çok örnekte bunun sınırları kutsal kitap ve dini kurallar ile çizilmiş bir dizi daha dar kapsamlı haktan ibaret olabileceğidir.

Tartışmanın ana konularından biri olmamakla birlikte, en azından bölgede çalışan bir siyasi analist son yıllarda özellikle Mısır'da İslamcılarla birlikte hareket eden siyasi güçlerin şiddete kaydıklarına ve bunun üzerine gidilmesi gereken bir konu olduğuna işaret etmiştir.

Bir katılımcı, İslamcılar ve İslamcı olmayanlar arasında *daha* fazla tartışma görmek istediği çatışmalı bir başka önemli konuya işaret etmiştir: bölgenin karşı karşıya olduğu büyük ekonomik sorunlarla nasıl başa çıkılacağı. Aynı katılımcı Mısır hakkında konuşurken Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi (SCAF), Muhammed Mursi ve Abdel-Fattah El-Sisi arasında ekonomik politikalar açısından herhangi bir farklılık olmadığına dikkat çekmiştir. "Hepsi IMF ve kemer sıkma tedbirleri. Bu konu hakkında daha anlamlı tartışmalar görmek isterim."

İslamcı olmak ne anlama gelir?

İslamcı olan ve olmayanlar arasındaki ayrımın kendini gösterdiği bir bölgesel eğilim de İslamcılığın kendi içinde yaşanan değişimlerle ilişkilidir. Hiç kimse Arap Ayaklanmalarından geriye kalan en önemli sonuçlardan birinin, başta her ikisi de erken seçimleri kazanan ve yeni kurumlar oluşturan Tunus'taki Nahda ve Mısır'daki Müslüman Kardeşler başta olmak üzere, İslamcı partilerin yaşadığı olağanüstü siyasi başarı olduğunu reddedememektedir. Bununla birlikte son yıllarda her iki grup da siyasi kazanımlarında ciddi bir gerileme tecrübe etmiştir. Bu

durum özellikle Müslüman Kardeşlerin 2013 yılında Mursi'nin geniş çaplı kitle protestoları ve nihayetinde askeri darbe sonucunda görevden alınmasıyla başkanlığı kaybettiği Mısır'da daha dramatik ve yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Bu olayın akabinde, bugün artık terörist bir grup olarak nitelenen Müslüman Kardeşlere karşı izlenen geniş çaplı baskı politikası sonucunda, Ağustos 2013'te hareketin bin kadar üyesi güvenlik güçleri tarafından öldürülmüş, faaliyetleri yasa dışı ilan edilmiş ve hareket Mısır toplumunda bir örgütleyici güç olmaktan çıkmıştır. Nahda Tunus'ta hiçbir zaman Mısır'daki ideolojik ortaklarıyla aynı kaderi paylaşma riski yaşamamış olsa da, 2014 yılı başlarında iktidardan gönüllü olarak çekilerek ülkenin seçmenleri arasında en azından asgari bir itibarı korumayı başarabilmiştir. İzleyen seçimlerde yeniden iktidarı ele geçirmekte başarılı olamamışlar, ama seküler Nidaa Tounes partisinden Beji Caid Essebsi liderliğindeki koalisyon hükümeti ile birlikte çalışmayı sürdürmüşlerdir. Bazılarına göre Nahda, ülkeyi devrim öncesindeki statükoya geri götürme yolunda ilerlediği izlenimi veren iktidar partisi ile çalışmaya en hafif deyişle fazla isteklidir.

“Seküler, İslamcı gibi adlandırmalar, artık mevcut siyasi manzarayı anlamaya yardımcı değil. Siyaset sahnesinde kimin ne olduğu çok belirsiz.”

- Faslı katılımcı

İslamcıların dramatik yükselişleri ve bununla aynı derecede hızlı düşüşleri, İslamcılığın bölgede anlamlı ve önemli bir siyasi güç olarak sonunun geldiği söyleminin yaygın şekilde benimsenmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, bu görüş Orta Doğu'daki İslamcı hareketler ve partilerin mevcut durumu ve tavırları ile çelişmektedir. Fas'ta iktidardaki İslamcı Adalet ve Kalkınma Partisi bu ülkenin baskın siyasi gücü olmaya devam ediyor görünmektedir, Ürdün'de Müslüman Kardeşlerin bir kolu halen meclisteki muhalefetin en geniş bloğunu oluşturmaktadır ve Kuveyt'teki son parlamento seçimlerinde İslami yönelimli adaylar başarı elde etmişlerdir. Pew Araştırma Merkezine göre, Mısır'da 2014 yılında, devletin Müslüman Kardeşlere yönelik müdahalesinin zirve noktasında dahi, ülke nüfusunun yüzde 38'i hareketi desteklemeye devam etmiştir.² Bu nedenle belki de bölgede İslamcılığın mevcut durumu yukarıda bahsettiğimiz yaygın çöküş söyleminin basitliğine kıyasla çok daha karmaşıktır.

Kuşkusuz bu karmaşıklık kısmen günümüzde İslamcılığın özelliklerinin ve tanımının oldukça muğlak olmasından kaynaklanmaktadır. Nahda lideri Şeyh Raşid el Gannuşi bile çoğu kişi tarafından küresel düzeyde günümüzün önde gelen bir İslami düşünürü ve, zamanında kendini gururla İslamcı olarak nitelendirirken, yakın zamanlarda 'İslamcı' etiketinin faydasının kalmadığını ilan eden biri olarak kabul edilmektedir. Nahda'nın 2016 yılındaki parti kongresinde, Gannuşi kendi partisinin destekçilerini artık 'Müslüman Demokratlar' olarak tanımlamayı tercih ettiğini açıklamıştır. Kendisinden önceki Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan gibi, Gannuşi de kendi partisinin kamuoyunda Avrupa'daki Hristiyan Demokrat geleneğin bir benzeri olarak algılanması için çalışmaktadır. Başka bir deyişle, bu siyasette dinin politikalar ve yasalar için belirli bir içeriği dikte ettiği değil, siyaset ve yasamaya ilişkin geniş kapsamlı ahlaki ilkeler için zemin sağladığı bir İslami yaklaşımdır. Fransa'nın İslamcılık konusunda çalışan önde gelen siyasi sosyologlarından Olivier Roy'un İslamcı partilerin geniş seçmen kitlelerine hoş görünmek için tasarlanmış pozisyon ve politikaları benimsemeleri -ve böylece bizi "post-İslamcı" çağa geçirmeleri- nedeniyle ideolojik özelliklerini yitirmeye başladıkları 1990'larda da zaten buna

² Pew Research Center, "One Year After Morsi's Ouster, Divides Persist on El-Sisi, Muslim Brotherhood," <http://www.pewglobal.org/2014/05/22/one-year-after-morsis-ouster-divides-persist-on-el-sisi-muslim-brotherhood/egypt-report-13/>

Fas Parlamentosu, 2008. Fotoğraf: [Wikimedia](#)

benzer bir eğilim olduğuna işaret eden analizleri ile mevcut eğilim örtüşüyor görünmektedir.³

İçinde bulunduğumuz dönemde İslamcılığın ne anlama geldiği sorusu üzerinde tartışırken, çoğu katılımcı şu anda İslamcı ideolojinin belirleyici çizgilerini tanımlamanın ya da İslamcılığa özel siyasi ajandaları belirlemenin güçlüğü konusunda fikir birliğine sahipti. Daha önce Müslüman Kardeşler üyesi olan bir Mısırlı katılımcı, bugün bir çok gencin İslamcılığa inançları dolayısıyla ya da dini temelde tanımlanmış bir siyasi ajandayı desteklemek için kaymadıklarını açıkladı. "Aslında dini açıdan oldukça tutucu insanların bir bölümü Sisi rejimine ciddi destek vermekte" dedi. Ona göre, aksine İslamcılığın çekiciliği, henüz tam tanımlanmamış olmakla birlikte, farklı tür bir

siyaset yapma şeklinin sembolü olarak görülmesinde yatmaktadır. Başka bir ifadeyle, İslamcılık mevcut statükonun tam zıddını temsil etmektedir ve muhalif görüşleri vekaleten temsil etmektedir. Tunuslu bir sivil toplum liderinin bize söylediği gibi, "başka bir alternatif olmadığında, gençler çoğunlukla dini kimliği çekici bulmaktadır." Katılımcının ifadeleri Avi Spiegel'in Fas'taki genç İslamcıları ele alan *Young Islam* [Genç İslam] kitabındaki analizleri ile paraleldir. Spiegel ülkenin iki ana İslami akımından biri olan Adl w'al-Ihsan hareketine yönelen genç Faslıların, hareketin doktrinlerinin tamamını benimsemeseler bile, yine de hareketi farklı bir toplum kurmaya imkan veren bir zemin olarak görmekte olduklarını söylemektedir.⁴

Uluslararası aktörlerin rolü

Diyalog toplantısının büyük bölümü belirli ülkelerdeki ve bölgenin tamamındaki içsel koşullara odaklanmış olsa da, katılımcılar, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, uluslararası aktörlerin rollerini de tartışmışlardır. Bu tartışmanın en başında uluslararası aktörlerin demokrasinin gelişmesine olan ilgilerini kaybettikleri açık hale gelmiştir ve bu durum sözkonusu aktörlerin bölgenin kendi içsel gerçekliklerini etkileme gücünde gözlemlenen kaybı beraberinde getirmektedir. Özellikle Batılı aktörler açısından, çoğulcu kurumları destekleme isteği ile daha fazla bölgesel istikrarsızlığa yol açma riski arasında olduğu düşünülen paradoks olumsuz sonuçlar yaratmaktadır. Ancak bir katılımcının üstü kapalı işaret ettiği gibi bu ikilemler ve öncelikler birbirlerini dışlamamaktadır ve birbirleriyle bağlantılı bir şekilde anlaşılmalıdır: "Demokrasi ve güvenliğe gelince, bunlar yerel ve uluslararası aktörlerin ortak sorumluluğu... Çünkü her ikisi de sorumlular."

Önceliklerdeki ve politikadaki değişikliklerin ardında yatan neden uluslararası aktörün kim olduğuna göre farklılık göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri örneğinde, bölgede sivil toplumu desteklemekten yavaş bir şekilde ve zaman içinde vazgeçilmesi, bir önceki yönetim döneminde önceliklerinin ülkenin kendi içine odaklanmasıyla başlamıştır. İslamcı aşırı grupların etkisi daha da tehditkar hale geldikçe, Amerika'nın bölgesel yaklaşımında taktiksel güvenlik

³ Olivier Roy, *The Failure of Political Islam*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994; Olivier Roy, *Globalized Islam*, New York: Columbia University Press, 2004.

⁴ Avi Spiegel, *Young Islam: The New Politics of Religion in Morocco and the Arab World*, Princeton: Princeton University Press, 2015.

öncelikler ön plana çıkmıştır. Katılımcılar genel olarak mevcut yönetimin yakın dönemdeki açıklamalarının statükonun devam ettiğinin işareti olduğu konusunda hemfikirdirler. Benzer şekilde Avrupa Birliği üyeleri (özellikle Fransa) Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde kurumsal kapasite inşa etme önceliğini bir kenara bırakarak, bunun yerine AB üyelerinin kendi siyasi çekişmeleri ve Birliğin varlığına yönelik tehditler ile uğraşmaya başlamışlardır. ABD gibi, Avrupa da bölgede dikkatini güvenlik konularına, özellikle de göçmen krizine yoğunlaştırmaya başlamıştır. Katılımcıların büyük bölümü bu değişimin bölgenin genelindeki Batıya yönelik pozitif algı üzerinde olumsuz bir etki yarattığı fikrindedir. Bu da sonucunda Çin ve Rusya gibi diğer ülkeler için bir fırsat yaratmış ve bazı ülkeleri diğer bölgesel aktörlerin neden olduğu ayrışmalarla karşı karşıya bırakmıştır. Bir katılımcının dediği gibi “Bölgedeki birçok ülkede çoğulculuğun altını oyan bölgesel güçlerin bulunduğu bir ortamdayız.” Bu katılımcı Suudi-İran ve Emirlik-Katar arasındaki bölgesel nüfuz rekabetinin daha geniş çaplı çatışmaları besleyebileceğine dikkat çekmiştir. Aynı katılımcı “uluslararası müdahale iyi olabilir ama bu başka grupların aleyhine de işleyebileceğinden, sorunlara yol açabilir” uyarısını da yapmıştır. Birbirleriyle rekabet halindeki birçok faktörün olduğu bir ortamda, sorunlar da hızla çoğalmaktadır.

Birçok katılımcı bölgedeki devletlerin büyük bölümünde demokrasi ve çoğulculuğa verilecek uluslararası desteğe ters sorunlu bir iklimden geçildiğini düşünmektedir. Uluslararası faaliyetlere yönelik bölgesel algılar bir yana, kısıtlayıcı yasal düzenlemeler gibi iç faktörler daha önceki rejimlerin elitlerinin yerlerini yeniden sağlamlaştırmış, hantal ve gelişmemiş bürokrasiler uluslararası aktörlerin desteklemeyi umdukları demokratik normların etkisini ve imajını zedelemiştir.

Tunuslu katılımcılar bunun olgunlaşmamış demokrasileri nasıl etkileyebileceğine dair endişelere ışık tutmuştur. “Son yedi yılda harcanan tüm paraya rağmen, gençler siyasetçilere güvenmiyor, demokrasiye güvenmiyor ve oy vermek istemiyorlar. O kadar para harcadıktan sonra hala bunun olduğunu görmek çok zorlayıcı.” Ürdünlü bir katılımcı, bazı ülkelerde halkların güvenlik ve istikrarı artık daha fazla önemli görmeleriyle birlikte, kamuoyunun güvenlik ve demokrasiye ilişkin tercihlerinin arasındaki farkın açıldığına dikkat çekti. Mısır’daki sivil topluma yönelik yasal düzenlemelerin kısıtlayıcılığına atıfta bulunan Iraklı bir katılımcı, ülkelerin yasal düzenlemelerinin uluslararası çabaları ve ülke içinde elde edilen kazanımları hızla tersine döndürebildiğinin üzerinde durdu. Birçok örgüt tarafından yapılan kritik çalışmaların aniden sona ermesi, uluslararası destek ve yardımı arzu eden çoğu kişiyi risk altında ve çok az seçenikle başbaşa bıraktı.

Uluslararası eylem ve yardımlar aktif ve pasif destek arasında dikkatli bir denge kurmak zorundadır ve bunların yaratabileceği olumlu ve olumsuz sonuçlar dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır. Katılımcılar uluslararası aktörler için muhtemel bir yeni strateji olarak bu ülkelerde siyasi çoğulculuğun ve sivil söylemin desteklenmesini önermiştir. Bir Amerikalı katılımcı şuna dikkat çekmiştir: “ABD ile kalkınma ve finans alanındaki uluslararası aktörlerin hala daha çok teknik ve düzenleyici reformlar olarak görülecek [yardım] türlerindeki işleri desteklemeye çalışmalarına imkan vardır.” Lübnan ile Tunus’tan gelen iki katılımcı ise bu görüşü destekleyerek, uluslararası STÖ’leri ve vakıflara sürdürülebilir bir sivil katılım yaratmak için yereldeki insanlarla daha fazla iletişime geçerek, bölgesel düzeydeki yerel gerçekliklere ilişkin daha iyi bilgiye ulaşmaları ve reformlar için alan açmaları için çağrıda bulundular. Iraklı bir katılımcı gelecekteki Amerikan yardımlarının azınlıklar veya siyasi kimliklerden çok yurttaşlık - belirli haklar ve sorumluluklar dahilinde bir kolektif ulusal kimliğin parçası olmak- üzerinde durmasını önerdi. Bazı katılımcılar ise, benimsenen stratejiler ve bunların potansiyel etkilerinden bağımsız olarak, daha sürdürülebilir uluslararası işbirlikleri ve girişimleri için çağrıda bulundu.

Öneriler

Tartışılan konular ve sorunlar ışığında, katılımcılar hem yerel sivil toplum sektörü hem de uluslararası aktörler ve donörlere yönelik özel öneriler belirlediler:

(1) Mevcut bağlam içinde, siyasi çoğulculuğu geliştirmek üzere tasarlanan programlar ve projeler demokrasinin prosedürel ve kurumsal (örneğin seçimler, seçmen eğitimi, siyasi parti kapasitesi) boyutlarından çok, çoğulculuğun "**derin bağlamını desteklemek**" üzerine odaklanmalıdır. Bu ise içermeci eğitim, araştırma ve kanıt temelli siyaset yapımına daha fazla vurgu yapmak ve işleyen bir medya eko-sisteminin varlığını güvence altına almak anlamına gelir. Siyasi katılım ve tartışma için alan sağlamak bir öncelik olmalıdır.

(2) **Yurttaşlık** kavramı, toplumdaki tüm birey ve gruplara tam ve eşit haklarının tanınmasına vurgu ile birlikte, yukarıda bahsi geçen faaliyetlerin belirleyici ilkesi olmalıdır.

(3) Uluslararası donörler:

- A. Faaliyetlerin etkisini arttırmak ve tekrarları engellemek amacıyla, yerelde tanımlanmış benzer konular üzerinde çalışan gruplar arasında koordinasyonun ve işbirliğinin sağlanmasını teşvik edecek mekanizmaları programlarına dahil etmelidirler.
- B. **Kapsamı gerçekten ulusal nitelikte olan programlama coğrafyaları benimsemelidirler** — sadece şehirlerde çalışmak yerine kırsal ve marjinalize olmuş bölgeleri kapsamalılardır. Bu halihazırda mevcut olan dışlanma ve eşitsizlik algılarının daha da güçlenmesini önleyecektir.
- C. Bir çok ülkede sahada yaşanan gelişmelerin akışkanlığı ve hızına daha iyi tepki verebilmek için, altı aylık veya yıllık döngüler yerine, ihtiyaç duyulduğunda başvurulabilecek küçük miktarda fonların hızla dağıtılmasını sağlayacak **yeni bir acil müdahale fon mekanizması** geliştirmelidirler.

(4) Farklılıkların ve dışlanmışlıkların daha fazla vurgulanması eğiliminin ağırlık kazanması karşısında, siyasi ve toplumsal olarak bölünmüş gruplar arasında katılımı, tartışmayı ve diyalogu geliştirmeye özel tasarlanmış alanlar yaratmaya istekli "**diyalog girişimcilerini**" belirlemek ve **onlara destek vermek** için çaba gösterilmelidir.

(5) Sivil toplum aktörlerinin tanımlandığı sınırlar genişletilmelidir. Resmi olarak kayıtlı sivil toplum kuruluşlarının kısıtlı imkanları karşısında, yereldeki sorun bazlı ağlar ile paylaşım ekonomilerinin yarattığı çıkar odaklı topluluklar gibi **sivil katılımın resmi olmayan alanları ve mekanizmalarının oynayabilecekleri rollerin kabul edilmesi** önemlidir.

(6) Bölgedeki sivil toplumun yurt dışı fonlara bağımlı hale gelmesinin ve uluslararası donörlerin bölgeden geri çekilmesi durumunda sivil toplum sektöründe yaşanabilecek muhtemel bir çöküşün engellenmesi amacıyla, yerel ve uluslararası çabalar sivil toplum için **yerli ve sürdürülebilir kaynakların yaratılmasına** odaklanmalıdır.

(7) Resmi ikili kanallar üzerinden gelen uluslararası yardımlarda (ekonomik, teknik, yasal) **siyaseten daha az hassas konulardaki reform türlerine odaklanmanın** gelecekte daha geniş çaplı siyasi reformlar için altyapı oluşturabileceği dikkate alınmalıdır.

Sonuç

Mevcut bölgesel ortamda daha fazla siyasi çoğulculuğu sağlayabilmeye yönelik ciddi bir karamsarlığın mevcutken, katılımcılar bu alanda devam eden çalışmaların hayati önem taşıdığına sarsılmaz bir inanç duymaktaydılar. Mevcut koşullar altında stratejiler, yöntemler ve önceliklerde değişime gidilmesi gerektiği konusunda yaygın bir görüş birliği vardı ve -yukarıda sıralanan önerilerde görüldüğü üzere- grup geleceğe yönelik bir dizi somut fikir üretebildi.

Önemli ve bu raporun sonunda değinilmeyi hak eden bir nokta da çoğulculuğu teşvik etmek ve sivil alanı korumak yönündeki çabaların sadece bölgesel sivil toplum aktörlerinin ve insan hakları aktivistlerinin işi olmadığı konusunda geniş bir kabulün olmasıdır. Bölgenin güvenliği ve istikrarına önem veren bölgesel hükümetler ve her tür dış aktör de bu türden çabaları bir zorunluluk olarak görmelidirler. Ürdünlü bir analistin belirttiği gibi:

“Sistemin devamı için ne kadar para akıtılırsa akıtılsın, demokratik bir sisteme sahip olmayan her ülke önümüzdeki yıllarda duvara çarpacak. Günün sonunda halkların karşılanmayan talepleri ortaya çıkacak ve bunun sonucunda halklar sorunların kendi elleriyle çözmeye kalkışacaklar.”

Daha fazla bilgi için

Raporlar

Radikalleşmeye Karşı Uygun Çözümler (ingilizce)

Sayırsız çalışma ve çaba Daesh ideolojisi ve mesajlarının yayıldığı koşulları, başka bir ifadeyle aşırı eğilimlerin “kök nedenlerini” anlamaya çalışmaktadır. Bu çabalara rağmen, toplumların, sivil toplumun ve devlet kurumlarının bu kök nedenler ile nasıl mücadele ettiklerine ilişkin tartışmalar açısından bir boşluk söz konusudur. Radikalleşmeye yönelik toplum temelli yerel çözümlerin yanı sıra, aşırı eğilimlere karşı sivil toplu girişimlerinin kıyaslamalı bir perspektifle bakmak gelecekteki çabalara ve politikalara veri sağlayacak bir en iyi uygulamalar listesinin geliştirilmesine imkan verebilir. Hollings Center bu konuda 2016 yılının Ekim ayında bir diyalog toplantısı gerçekleştirmiştir.

Orta Doğu ve Orta Asya’da Dış Politika ve Rakip Arabuluculuk (ingilizce)

Orta Doğu ve Orta Asya birçok açıdan kıyaslamalar yapılmasına uygundur, ancak bu bölgeler üzerinde çalışan uzmanlar nadiren karşılıklı bir stratejik diyalog için imkan bulmaktadırlar. Afganistan, Amerika Birleşik Devletleri, Katar, Kazakistan, Kırgızistan, Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye’den araştırma kurumlarının yöneticileri, üniversite profesörleri, gazeteciler, sivil toplum profesyonelleri, düşünce kuruluşlarının araştırmacıları ve uluslararası kurumların yetkilileri Hollings Center tarafından düzenlenen bir konferansta bir araya gelerek, her iki bölgede de dış aktörlerin oynadıkları rolleri ve dış politika araçlarını tartışmışlardır..

Arap Baharının Ekonomileri (ingilizce)

Arap Baharını gözlemleyen kişiler genellikle demokrasiye geçiş konusuna odaklanmışken, ekonomik konular çok daha az dikkat çekmiştir. Bu amaçla Hollings Center 2011 yılının Ekim ayında Amerika Birleşik Devletler, Mısır, Suriye, Tunus ve Türkiye’den seçilmiş bir grup ekonomist, özel sektör profesyoneli, kalkınma alanında çalışan yetkililer, akademisyenler, gazeteciler ve dış politika uzmanlarını rejim değişikliklerinin başlangıcındaki ekonomik görünümü tartışmak üzere bir araya getirmiştir. Tartışmalarda ayrıca modeller ve dış yardım konuları da ele alınmıştır.

Videolar

Orta Doğu’da Siyasi Çoğulculuğu Teşvik Etmek (ingilizce)

14 Mart 2018 tarihinde Washington Enstitüsü Hollings Center tarafından sağlanan destek ile ülkeyi ziyaret eden üç bölgesel sivil toplum lideri ile birlikte bir Siyaset Forumu gerçekleştirmiştir: Faslı gazeteci ve IAU College dekanı Aboubakr Jamai, Solidar Tunisia isimli düşünce kuruluşunun kurucusu Lobna Jeribi ve Tunus Nahda Partisi üyesi Oussama Sghaier. Onlara Enstitünün Wagner Fellow yararlanıcısı Bilal Wahab eşlik etmiştir.

Bu programa cömert desteği ile Henry Luce Vakfı sponsorluk sağlamıştır. Vakıf önemli fikirleri Amerikanın hayatının merkezine taşımayı, uluslararası düzlemde karşılıklı anlayışı güçlendirmeyi ve akademik, siyasi, dini ve sanatsal topluluklar arasında yenilikçiliği ve liderliği teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Henry Luce Vakfı ve programı hakkında daha fazla bilgi için: <http://www.hluce.org>

Hollings Center, Amerika Birleşik Devletleri ile nüfuslarının çoğunluğu Müslüman olan Orta Doğu, Kuzey Afrika, Güney Asya, Avrasya ve Avrupa ülkeleri arasında diyalogu güçlendirmek amacıyla kurulmuştur. Merkez, kar amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşudur. Merkez, amacı doğrudusunda, uluslararası meseleleri ele alan ve kanaat önderleri ve konu uzmanlarını biraraya getiren diyalog toplantıları düzenler. Bu toplantılarda yeni fikirlerin üretilmesi ve katılımcılar arası diyalogun derinleştirilmesi hedeflenir. Merkezi Washington, D.C.'de olan Hollings Center'ın İstanbul'da da bir temsilciliği bulunmaktadır.

Hollings Center'ın misyonu, tarihi ve fon yapısı ile ilgili detaylı bilgi için:
<http://www.hollingscenter.org/about/mission-and-approach>
info@hollingscenter.org

